Gravar och kyrkogårdar

Ett "mikro-stratigrafiskt" angreppssätt

Kristina Jonsson

Burials and churchyards: a "micro-stratgiraphical" approach. The paper addresses problems when dealing with stratigraphical relations in the excavation of medieval and post-Reformation burials. It is often more or less impossible to create a useful matrix for the relational phasing of all graves in a churchyard, since individual series of overlapping graves rarely can be connected. To possibly come to terms with this problem, the author suggests a more detailed study of the stratigraphy of each individual burial, in order to explore the variation of practices and events that have taken place during a funeral. Possible methods and questions are discussed, concerning the following elements of a burial: the preparation of the dead body; the choice and/or production of coffin; the choice of burial location; the digging of the grave; the placing of the dead and other features in the grave; the refilling of the grave; constructions and/or markers above the grave; and the revisiting or later interferences made to the grave. It is stressed in the paper that through the study of burials on a "micro-stratigraphical" level, it may be possible to move on to drawing conclusions on a more general level on burial practices, social and cultural structures, and – in the best of worlds – also to come to terms with phasing and the passing of time. It is also pointed out that we may need to be less programmatic in our documentation of burials, to allow for multiple and complex interpretations.

Inledning – våndan av att undersöka gravar

När man arbetar med kyrkogårdsmaterial är det ofta en källa till frustration att försöka koppla samman de individuella gravarna i stratigrafiska serier och grupper. Kyrkogårdar har i de flesta fall använts i hundratals år, men trots att många gravar ofta har stört äldre begravningar kan det vara i det närmaste omöjligt att relatera separata gravgrupper till varandra då man ju inte kan veta om den yngsta graven i den ena gruppen med överlappande gravar är samtida med den yngsta i en intilliggande grupp och så vidare. Kyrkogårdsjorden är i de flesta fall tämligen homogen, till den grad att det ibland är omöjligt att se nedgrävningskanter, och det är tillräckligt att enstaka centimetrar skiljer två gravar åt i plan för att det inte ska gå att avgöra hur de förhåller sig till

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

varandra tidsmässigt. Kyrkogårdsmatriser, om de överhuvudtaget går att framställa, tenderar därför att bli väldigt breda och inte så höga…

För att kunna göra en fasindelning måste man därför se till kompletterande variabler som gravarnas konstruktion och innehåll. De dödas armställningar har också visat sig kunna vara en daterande faktor, även om metoden inte alltid är applicerbar (Redin 1976, se även diskussion i Jonsson 2009:19, 32f). ^{14}C-analyser utgör ett alltför trubbigt instrument för att komma till rätta med små skillnader i datering, och de kompliceras ytterligare av den marina reservoareffekten (Arneborg *et al.* 1999:162ff; Holm 2006:114ff, 2009:132f). Det har dock i andra sammanhang gjorts lyckade försök att snäva in ^{14}C-dateringars felmarginal med hjälp av kompletterande fyndanalyser (Bäck & Strucke 2003).

Jag vill här istället föreslå en annan – eller snarare en kompletterande – väg, som i bästa fall kanske även kan bidra till dateringsfrågan: en noggrann studie av ”mikrostratigrafin” och händelseförloppet inom varje enskild grav. En begravning är inte en avgränsad händelse där allt sker momentant, den har många faser och består av ett flertal skilda händelser. Genom att reda ut dessa kan man få en mer detaljerad bild av begravningsförloppet och därmed förhoppningsvis även möjlighet att säga något om de större dragen i kyrkogårdens användning och tidsmässiga utveckling. Jag vill inte framställa det som att jag är den första som har uppmärksammat denna problematik, eller som har föreslagit metoden att börja i det lilla för att därifrån arbeta sig upp till tolkningar kring större drag i utvecklingen. I detta sammanhang vill jag till exempel nämna Fredrik Fahlander som har dedikerat mycket arbete åt att utveckla det han kallar en ”mikroarkeologisk” metod (se bl.a. Cornell & Fahlander 2002; Fahlander 2003, 2009). I beskrivningen nedan kommer jag framför allt att relatera till medeltida undersökningar, men tankegångarna och metodiken är förstås applicerbar på gravar från alla tider även om frågeställningarna framför allt berör kristet gravskick.

En enskild handling eller ett händelsekomplex?

I arkeologisk dokumentation och förmedling har gravar traditionellt ofta framställts som statiska bilder: man illustrerar gravskick i form av sådant som kista, svepning, kroppsställning och föremål som ett tillrättalagt ”paket” som ska visa hur den döde var utrustad före gravens igenläggning. Det bör dock nämnas att det har framförts kritik mot denna statiska typ av framställning under senare år, framför allt gällande de bilder som förmedlas av förhistoriskt gravskick. Howard Williams (2009:188ff) har nyligen diskuterat frågan, och påpekat att komplexa

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

begravningsriter kanske snarare borde illustreras som ”seriestrippar” eller med hjälp av nya digitala metoder som möjliggör flera parallella tolkningsmodeller. Problemet, när man framställer en begravning som en momentan händelse, är att man inte tar hänsyn till den inneboende dynamiken i det som har ägt rum. En gravläggning är inte en isolerad händelse där allt sker samtidigt, den kan ha pågått under dagar – vill man hårdra det till och med under flera år om man inbegriper sådant som att man återvänt till platsen för att utföra underhåll eller handlingar kopplade till minnet av den döde.

I modern gravarkeologi görs en noggrann dokumentation av de olika gravelementens utseende och form: man beskriver nedgrävningskanter, jordfyllning, kisttyper, armställningar, förekomst av konstruktioner av sten eller andra material, fynd o.s.v. Av praktiska skäl blir dokumentationen dock ofta ändå tämligen statisk då de blanketter som används sällan lämnar utrymme för variation inom de respektive underelementen – ofta är de uppbyggda med kryssrutor eller utgår ifrån att man kortfattad ska beskriva en företeelse genom förbestämda alternativ som till exempel om en nedgrävningskant är synlig eller inte synlig, rak eller sluttande och så vidare. Hur redogör man då för att den inte såg likadan ut runtom hela graven?

Som jag understrukit ovan är en begravning en process som startar senast vid det aktuella dödsfallet (men som kan ha varit planerad redan långt innan) och som sedan inbegriper en lång rad av handlingar som till exempel iordningställande av den döda kroppen (tvättning, tillrättaläggning av olika kroppsdelar, svepning etc.); val av kista (eller val att inte använda kista); tillverkning av kista; val av gravplats; grävning av grav; transport till gravplatsen; ceremonier i kyrkan; ceremonier vid graven; anordnande av konstruktioner i graven (stenläggning, kol- eller kalkbädd etc.); nedsänkande av kista/kropp; nedläggning av föremål under/i/på kista eller kropp; återfyllning av graven; uppförande av gravmarkör (sten, träkors, häll etc.); samt återbesök och eventuella ingrepp i gravmiljön – gravar kan till exempel ha öppnats i samband med senare begravningar. Alla dessa handlingar och händelser öppnar för arkeologiska studier av komplexitet, olika aktörers roller, religiösa och kulturella uppfattningar, skillnader i tid, rum och mellan sociala kategorier samt även aspekter som sorghantering och minnets betydelse för de efterlevande.

Dokumentation – möjliga frågeställningar och metoder

Med utgångspunkt i ett urval av de ovan uppräknade tänkbara delmomenten i en begravning är det möjligt att formulera förslag på frågor att ställa sig inför utgrävning och dokumentation. Många av mina

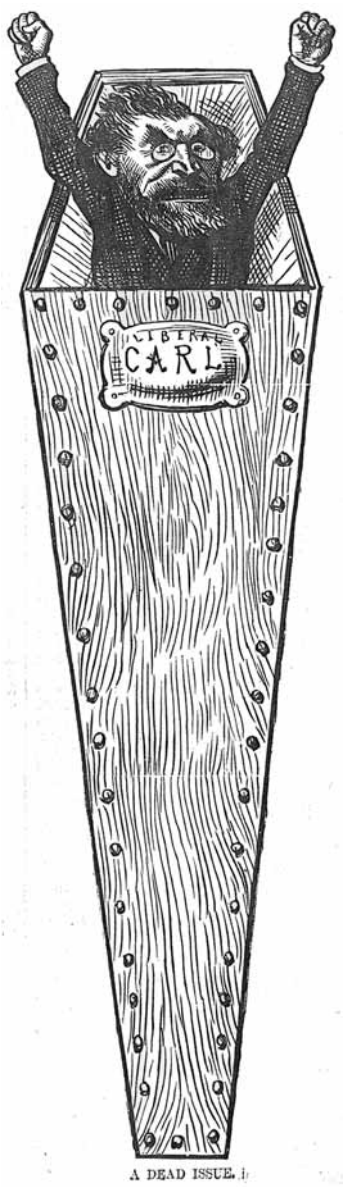
Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

idéer nedan har dock karaktär av idéer och spekulationer och kan vara svåra att genomföra i verkligheten, men syftet med dem är framför allt att försöka inspirera till att tänka lite vid sidan av det vanliga. Det jag vill slå ett slag för är alltså en ytterligare nyansering av vanligt förekommande frågeställningar med fokus på *händelser*, *aktiviteter* och *enskilda handlingar*. Jag vill också understryka vikten av ett aktivt tolkningsarbete redan i fält, för att minimera risken att viktig information går förlorad.

Iordningställande av den döda kroppen: Vad gäller denna fas har jag valt att specifikt nämna den utveckling som har skett under de senaste åren inom arkeoosteologin. Det har blivit allt vanligare att osteologisk expertis deltar i fält, vilket på ett nytt sätt har medfört möjligheter till ingående studier av skelettens vittnesbörd. Genom att dokumentera de skilda benens exakta lägen kan man dra slutsatser kring hur graven kan ha varit inredd innan allt organiskt material förmultnade. Metoden, som kräver gedigna kunskaper om hur kroppar och andra material sönderfaller, brukar gå under dess franska benämning *anthropologie de terrain* eller översatt till svenska fältantropologi (för exempel se Nilsson Stutz 2003:131ff; Kjellström & Wikström 2008:31ff). Skelettets gradvisa sammanfallande kan på så vis svara på frågor som till exempel hur olika kroppsdelar var ursprungligt placerade vid begravningstillfället, om den döde har varit svept och/eller har legat i en kista, och om andra konstruktioner eller föremål har funnits i kroppens närhet.

Val av och/eller tillverkning av kista: När det gäller kistor finns det förstås utrymme för en mängd studier av kisttyper och deras form, material, storlek och så vidare. Har man återanvänt äldre material eller helt enkelt tagit vad man hade i form av behållare? Det finns exempel på gravar där den begravde ligger i allt från baktråg och flätade korgar till kasserade möbler (se t.ex. Mårtensson 1976:91ff; Tkocz & Brøndum 1985:17). En intressant aspekt menar jag kan vara storleken på kistan: förefaller den vara måttillpassad efter den döde eller en ”standardmodell”? Kan valet av kista kopplas till social status, och kan utformning och material bidra till tolkningen av om den är hemmagjord eller tillverkad av en professionell snickare? Var det de rika som kunde köpa prefabricerade kistor, eller var det tvärtom så att de som hade pengar hade möjlighet att få en som var perfekt måttillpassad? Och i de fall där behållare saknas, har den döde varit lindad i svepning eller lagts direkt på gravens botten iförd gångkläder eller särskilda begravningskläder? Är skillnader i denna aspekt av gravskick tids- eller statusbundna? När det gäller kistans storlek finns det intressanta tolkningsparalleller att hämta i folkliga traditioner från 1800- och tidigt 1900-tal. Det ansågs då vara väldigt viktigt att kistan

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

Figur 1. Kistan måste passa om inte den döde ska bli vred… (Illustrationen har inget med detta att göra, utan är en karikatyr föreställande den amerikanske politikern Carl Schurz tecknad av Thomas Nast och publicerad i Harper's Weekly 1872). Källa: Wikimedia Commons (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schurz_in_Coffin.png).

passade den döde exakt; blev den för stor skulle någon annan i familjen snart dö, och blev den för trång kunde den döde komma tillbaka och hemsöka de levande… (Rosén 1949:94). Om sådana tankegångar har förekommit redan under medeltid, skulle man då till och med kunna tänka sig att kiststorleken, vid arkeologiska utgrävningar, kan användas för att dra slutsatser om hur stor den döda personen har varit i levande livet?

Val av gravplats: Varför ligger graven där den ligger? Hur respekterar gravarna varandra, verkar man ha känt till äldre gravars placering? Många kyrkogårdsgrävningar har påvisat skilda fenomen som tyder på att man inte har velat gräva sönder äldre begravningar om man inte var tvungen. Gravar kan ligga i någorlunda ordnade rader och linjer, och kroppar kan ligga på varandra utan att de underliggande har lidit alltför stor skada. Å andra sidan så finns det även ett otal exempel från gravundersökningar på hur man ganska så osentimentalt har grävt sönder äldre gravar vid anläggandet av nya. Även medeltida avbildningar av gravgrävning visar nästan alltid benknotor som dräller omkring längs gravkanterna. Sådana illustrationer bör dock tas med en nypa salt då de oftast var väldigt schematiskt och allegoriskt framställda; benen på bilderna kan snarast ha haft funktionen att förstärka meningsinnehållet (jfr Jonsson 2009:170f). Men som ytterligare ett exempel

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

på gravfridens begränsade omfattning kan också nämnas den medeltida Smålandslagen i vilken man kan läsa att bötesstraff utgick om någon grävde sönder en äldre grav inom nio vintrar efter jordfästelsen, eller om man fortsatte gräva trots att den uppgrävda kroppen ännu inte var skeletterad: ”Följas åt både lem och led, hull och hår, böte därför tolv örar”(Holmbäck & Wessén 1946:431). En fråga som arkeologiska undersökningar eventuellt kan besvara är om gravmorfologin kan säga något om vad som kan ha styrt valet att gräva sönder äldre gravar eller inte. Hade det endast att göra med hur gamla de äldre begravningarna var (jfr lagtext) eller har man värnat om gravar tillhörande personer man fortfarande hade en relation till (släktingar eller andra kända människor)?

Till frågan om val av gravplats tillkommer också problemkomplexet med den sociala topografin: vem har begravts var på kyrkogården och vad säger det om sociala strukturer i samhället? Dessa frågeställningar finns det dock inte utrymme för att gå in på här, så jag hänvisar till resonemang och referenser i min avhandling (Jonsson 2009).

Grävning av grav: Om det går att se en nedgrävningskant och sida, vad har den i så fall för form (jfr ovan om kiststorlek)? Är den homogen i utförande och om inte, skulle det kunna bero på att a) flera personer har varit inblandade i grävningen; b) nedgrävningen har gjorts i flera omgångar; c) nedgrävningen har varit föremål för omgrävning/uppgrävning? Hur ser gravens botten ut? Är den ojämn, och kan det i så fall indikera att något har legat på dess botten, under kroppen/kistan? Verkar man ha planat ut ytan med påfört material? Är detta material i så fall samma som den omkringliggande jorden, eller har man lagt på något annat material och i så fall varför? Det kan ha varit av praktiska skäl, om man har föredragit ett material som skulle ha speciella förmågor som till exempel att kunna absorbera stigande grundvatten. Men även gällande jordfyllning i graven så finns tolkningsmöjligheter att hämta från senare tiders folktro. Det hände att man lade lite jord från den dödes hemgård i graven för att markera fortsatt jordägande så att han/hon inte skulle gå igen och hemsöka de levande (Hagberg 1937:399f). Brittiska forskare har lagt fram en snarlik teori gällande förekomst av aska i medeltida gravar. De menar att då askan har visat sig ha en sammansättning som tyder på att den kan komma från eldstäder, så kan det indikera att rester från hemmets härd har lagts i graven som en symbol för hem och familj (Gilchrist & Sloane 2005:228).

Nedläggning av den döde och annat i graven: I enlighet med resonemanget ovan så har det betydelse att försöka reda ut i vilken ordning skilda händelser har ägt rum. Allt som befinner sig i graven har inte

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

Figur 2. Hur grävdes graven och av vem/vilka? Målning från 1871 av Viktor Vasnetsov. Från Wikimedia Commons (http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vasnetsov_Grave_digger.JPG).

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

hamnat där samtidigt. Finns det föremål *under* kistan? I en studie av gravkäppar (Jonsson 2007:46ff; Jonsson 2009:108ff) har jag diskuterat hur förekomsten av gravkäppar under och inuti kistan inom vissa kyrkogårdszoner kan påvisa att vissa sociala kategorier (de högre skikten) troligen bar sina döda i öppen kista, på en *lit de parade*, till kyrkogården; alternativt att den döda kroppen placerades i kistan vid graven. En annan företeelse som kan säga något om huruvida den döde låg i öppen kista under begravningsakten är kistans konstruktion. Hade den ett löst liggande lock eller var det fastspikat? Det torde vara svårt att spika fast ett kistlock när kistan redan är nedsänkt i graven. Har alla kistor haft lock? Det tas ofta för givet att lock har funnits även om man inte påträffar rester av annat än kistans sidor och botten, men möjligheten finns att man inte har använt lock utan endast har täckt kroppen med textilier eller annat. Jag har i min avhandling till exempel föreslagit att förekomst av stenläggningar runt gravlagda kroppar, och kanske även spikar, i vissa fall kan ha haft funktionen att hålla ned ett övertäckande kläde (Jonsson 2009:171f). Vi vet från historiskt källmaterial att familj och vänner deltog vid återfyllningen av graven (Boddington 1996:69; Nilsson 1987:141; Kieffer-Olsen 1993:103), och det måste förstås ha varit obehagligt att se jord kastas ner direkt på den döda kroppen om ingen kista användes.

Fältantropologiska iakttagelser (jfr ovan) kan ge indikationer på hur lång tid som har passerat mellan dödstillfället och begravningen – var kroppen i ett tillstånd av *rigor mortis* eller redan stadd i förruttnelse? (jfr Boddington 1996:36f, 47f, 70). Man kan ställa sig samma fråga när man finner skelett i direkt ”avvikande” kroppsställningar. Under medeltiden var det kutym (och lagstadgat) att begrava de döda så fort som möjligt, helst redan dagen efter dödsfallet (Nilsson 1987:136f). En försenad begravning tyder därför på speciella omständigheter. Var den döde en prominent person vars begravning krävde långväga gästers närvaro? Eller kan försenade begravningar vara ett utslag av att personen i fråga avled på vintern och först fick en tillfällig vintergrav i väntan på att tjälen skulle gå ur marken?

Föremål i gravar är ett knepigt kapitel eftersom det kan vara väldigt svårt att avgöra om fynden verkligen hör till gravens inre utrustning eller om de har legat i gravfyllningen och därefter hamnat intill skelettet i samband med förmultning och jordförflyttning (mer om fynd i gravfyllningar nedan). Det är därför av yttersta vikt att föremål som inte säkert kan föras till den aktuella gravkontexten *inte* registreras som tillhörande graven! I de fall föremål bedöms ingå i graven kan deras placering bidra med information om gravläggningen. Ligger de i en sådan position att de bör ha nedlagts *efter*

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

att den döde har nedsänkts? Det pekar i så fall på att kistan inte har varit försluten vid nedsänkningen, såvida man inte kan misstänka att de har placerats på ett sedermera förmultnat kistlock. Föremål, beroende på deras placering förstås, torde annars ha kunnat förflyttas i samband med nedlyftandet av kistan eller när kroppen förmultnar (jfr fig. 3). Har den döde lagts direkt i jorden utan kista har föremålen sannolikt nedlagts som en separat handling, men de kan också ha varit inlindade i den dödes kläder eller svepning.

Problemet med förflyttning inom graven, antingen genom direkt påverkan när man lade ned en kropp eller kista eller genom indirekt påverkan av biologiska och geologiska processer, måste också tas i beaktande när man drar växlar på andra utformningselement som till exempel armställningar. Eftersom de döda helst skulle i jorden inom ett dygn var kropparna sannolikt oftast i ett tillstånd av likstelhet (jfr Snyder Sachs 2001:7) när begravningen ägde rum, vilket är bra för arkeologer eftersom det minimerar risken för att armarna ska ha förflyttats under hanteringen. Det tyder också på att man redan direkt efter dödens inträde lade kroppen i den ställning den skulle komma att ha i graven. Men: vi kan inte räkna med att alla begravdes inom några dagar, så ”avvikande” armställningar skulle kunna förklaras med omlokalisering i samband med begravning. Noggranna studier av övriga bens lägen kan styrka en sådan hypotes.

Återfyllning av graven: Gravfyllningen är en relativt negligerad enhet vid undersökning av gravar, men den kan ha potentialen att vara mycket mer än bara just en enhet. När en gravnedgrävning har lokaliserats hamnar fokus lätt på att så snabbt och enkelt som möjligt ta sig ner till ”graven”, och man glömmer att även återfyllningen har varit en

Figur 3. Bilden visar en grav från 1853 undersökt på Spitalfriedhof St. Johann i Basel. Den gravlagde mannen har en tallrik under bröstbenet och revbenen. Möjligen ett illustrativt exempel på hur förmultningsprocessen kan påverka placeringen av föremål i en grav. Åtminstone har författaren av denna artikel svårt att komma med andra alternativ. Foto publicerat med tillstånd av Archäologische Bodenforschung Basel-Stadt.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

del av händelsen. Hur förhåller sig fyllningen till den omkringliggande jorden? Är det samma material eller har man hämtat jord någon annanstans ifrån (jfr ovan om gravens botten)? Finns det en stratigrafi även i fyllningen? Har man stannat upp under arbetet och i så fall varför? Enbart av praktiska skäl, för att vila eller transportera mer jord till platsen, eller har andra handlingar utförts? Nedläggning av föremål eller substanser? Rädsla för gengångare har genom tiderna tagit sig många manifesta uttryck som vi har sett ovan, ofta genom att man har placerat ”hindrande” föremål som stenar, käppar, granris etc. i graven (jfr Hagberg 1937:285ff; Kaliff 1997:93; Jonsson 2009:115 med referenser). Som jag nämnt ovan så kan stenkonstruktioner i graven, eller ovanför graven i fyllningen, också ha haft funktionen att dölja/skydda den gravlagde innan den stora mängden med fyllningsjord kastades ner.

En annan viktig aspekt att utreda när man hanterar den återfyllda jorden är föremålsfynd. Som ovan nämnts så härrör fynd som påträffas i gravfyllningen – även sådana som till synes ligger intill skelettet – i de flesta fall inte till den aktuella graven. Det är dock mer problematiskt att försöka klargöra vad de egentligen ska knytas till: kommer de från äldre söndergrävda gravar, har de transporterats till platsen via ditforslade fyllnadsmassor eller har de faktiskt kastats ner i den aktuella graven under återfyllningen (jfr fyndterminologi i Larsson 2000:113f)? Det sistnämnda kan bara föreslås om en inre stratigrafi kan skönjas i fyllningen. Det vore emellertid mycket intressant om man, med ett källkritiskt öga, kunde arbeta mer med fynden i fyllningarna för att datera äldre gravar. Det ska sägas att i de fall daterande material påträffas i gravfyllningar förs det också oftast resonemang kring dessa gravars ålder *tpq*. Jag har dock inte sett någon studie där man konsekvent försökt använda metodiken för att datera stratigrafiskt äldre begravningar med hjälp av fyndmaterialet i fyllningarna till de yngre. Det är förstås ett riskabelt projekt eftersom man aldrig säkert kan veta varifrån ett föremål härrör, men det vore ändå spännande att göra ett försök. Vad som dock försvårar det ytterligare är det i allmänhet magra fyndmängden i kristna gravar.

Överbyggnader och/eller gravmarkeringar: Efter gravens igenfyllning har man sannolikt gjort någon form av gravöverbyggnad. Dels så kan det handla om att man har lagt extra jord i en avlång kulle längs gravens längd, ett förfarande som kan ses på illustrationer från medeltid och framåt (se t.ex. Gilchrist & Sloane 2005:21 samt omslagsbilden på Jonsson 2009). Om detta har gjorts enbart för att förhindra att det bildades en svacka efter att den återfyllda jorden hade satt sig, eller om man gjorde sådana markeringar i gravmarkerande syfte, är osäkert.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

Vid arkeologiska utgrävningar är dylika högar svåra att lokalisera då de sannolikt har planats ut och forslats bort efter hand som marken har använts för annat som nya begravningar eller annan verksamhet. Det kan dock vara möjligt att spåra eventuella avgränsningar av upphöjda markeringar, som till exempel lägre liggande stenläggningar som har lagts runt dem.

Andra typer av gravmarkeringar som liggande stenhällar, stenkistor ovan jord eller stående gravstenar och kors av sten eller trä har också förekommit – vanligast var säkert träkorsen. Ser man till medeltida illustrationer från Storbritannien och kontinenten så hade träkorsen ofta tvärslåar som förband toppen på den stående pålen med ändarna på den tvärgående plankan till ett litet ”tak”. Äldre gravmarkeringar ovan jord har sällan bevarats till våra dagar, men störhål, stenskoningar och liknande kan fortfarande finnas kvar. Bevarade rester av trämarkörer som har stått vid gravars huvudände har till exempel påträffats vid undersökningarna av 1600-talskyrkogården vid Sala gruvby (Bäckström *et al.* 2009:12; senare exempel finns även från utgrävningen 2011). Värt att hålla i åtanke är att trämarkörer kan ha haft andra former än kors (jfr fig. 4).

Återbesök och senare ingrepp? Vi vet egentligen väldigt lite om i vilken grad man under medeltiden vårdade och besökte gravplatserna. Markering av individuella gravar tyder å ena sidan på att man hade en önskan om att veta var de låg, men det betyder inte att man nödvändigtvis besökte gravarna – gravens okränkbarhet och fruktan för att den döde inte skulle kunna återuppstå på den yttersta dagen om kroppen hade störts kan ha varit den viktigaste faktorn. Som ovan nämnts förefaller man dock inte ha bekymrat sig nämnvärt över att förstöra äldre gravar, men den inställningen kan ha kommit i takt med att fokus under högmedeltid förflyttades till förbönernas betydelse för frälsningen och att hela kyrkogården blev föremål för konsekrering istället för de individuella gravarna (jfr Jonsson 2009:128f, 177f med referenser). Från katolska områden i senare tider finns beskrivningar av hur man i princip har ignorerat själva gravarna efter att begravningsgudstjänsten i kyrkan var över, eftersom det viktiga därefter var minnet av de döda, förbönerna och mässorna.

I Murelaga i Baskien höll man fortfarande in på 1960-talet alla ceremonier för de döda vid familjegravar inne i kyrkobyggnaden, trots att man sedan 1700-talet slutat att faktiskt begrava sina döda under kyrkans golv (Douglass 1969:36, 72ff). Vi kan dock inte utgå från att så har varit fallet överallt i alla tider, och oavsett tankarna bakom så är det sannolikt att de efterlevande åtminstone under en tid framöver efter ett dödsfall utförde ett visst underhåll av gravarna. Möjligen

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

Figur 4. Gravmarkörer i trä från Heidal kyrka i Oppland, Norge. Foto:Thomas Risan.

har det i alla tider fungerat mer eller mindre som idag; att en grav fick ligga ostörd så länge någon tog ansvar för dess skötsel (och betalade?). Ur en arkeologisk synvinkel är det därför av intresse att se om man kan finna spår efter vad som kan vara restaureringsarbeten: har man bytt ut eller förstärkt gravmarkeringar? Har man påfört ny jord över gravfyllningen? Kan sociala skillnader spåras, verkar det framför allt vara vissa grupper som har haft resurser för att värna om sina döda släktingars gravar?

Avslutning

Genom stratigrafisk grävning och dokumentation, där uppmärksamhet även läggs vid händelser som kan ha utspelat sig på och mellan det som vi dokumenterar som kontaktytor mellan skilda lager (se Harris 1997:54ff; Larsson 2000:127ff; Gardelin & Johansson Hervén 2003:41) och därmed inte nödvändigtvis har lämnat manifesta spår, bör man i den bästa av världar kunna använda sig av den kunskap man får om detaljerna för att dra mer generaliserande slutsatser om mer övergripande strukturer. Detta kräver en rigorös dokumentationsstruktur, som inte bara bygger på väljbara alternativ med ger utrymme för egna formuleringar och tolkningar. Vi kommer aldrig att kunna komma ifrån att det hela tiden förekommer undantag och att avvikelser från vad som förefaller ha varit norm i det arkeologiska materialet, eftersom beslut alltid har

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

fattas i samband med individuella val eller under speciella förhållanden. Men för att återkoppla till den önskan som framställdes i uppropet till detta det 8:e stratigrafimötet; att vi skulle reflektera kring om vi nu kan luta oss tillbaka och vila på våra lagrar, så är min konklusion att metodutvecklingen ständigt måste gå framåt och att vi bör söka nya vägar hela tiden. Kan man inte lösa ett befintligt problem som i fallet med den hopplösa kyrkogårdsstratigrafin, så får man hitta en väg runt det och göra något annat som kanske kan ge lika bra – eller mer intressanta? – resultat. Vi måste kanske också släppa drömmen om den totala och kvantifierbara dokumentationen till förmån för en öppnare modell som ger spelrum för komplexitet – eller åtminstone komplettera den gamla med utökade valmöjligheter. Framtidens arkeologer kan annars komma att kritisera oss för att ha haft ett alltför programmatiskt tänkande, där vi ibland förlorade människorna bland alla matriser och tabeller. Vägen fram är att med bra metoder och frågeställningar i ryggen försöka dokumentera människors mångfaldiga ageranden och inte bara de slutgiltiga resultaten av deras handlingar.

Kristina Jonsson är arkeolog vid Stiftelsen Kulturmiljövård
E-post: kristina.jonsson@kmmd.se

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

Referenser

• Arneborg, J., Heinemeier, J., Lynnerup, N., Nielsen, H. L., Rud, N. & Sveinbjörnsdóttir, Á. E. 1999. Change of Diet of the Greenland Vikings Determined from Stable Carbon Isotope Analysis and ^{14}C Dating of Their Bones'. Radiocarbon 41(2): 157–168.

• Boddington, A. 1996. Raunds Furnells. The Anglo-Saxon Church and Churchyard. Raunds area project. English heritage, Archaeological report 7. London.

• Bäck, M. & Strucke, U. 2003. Begränsningar inom den historiska arkeologin – vår fantasi eller analysmetoderna? ^{14}C-dateringar och arkeologiska undersökningar av 1600-talsmaterial. Stratigrafiens mangfoldigheder. 4. Nordiske Stratigrafimøde, Viborg Middelalderseminar 2, Sognegården ved Viborg Domkirke d. 3.-5. august 2001, s. 19-25. Viborg.

• Bäckström, Y., Sundström, A. I. & Onsten-Molander, A. 2009. Sala gruvkyrkogård. Liv och död vid Sala silvergruva. Etapp 1. Forskningsgrävning. Sala stadsförsamling, Silvergruvan 1:47, Fornlämning nr 51, Västmanlands län. SAU rapport 2009:2. Uppsala.

• Cornell, P. & Fahlander, F. 2002. Social praktik och stumma monument: introduktion till mikroarkeologi. GOTARC. Serie C, Arkeologiska skrifter, 46. Göteborg.

• Douglass, W. A. 1969. Death in Murelaga. Funerary Ritual in a Spanish Basque Village. Monograph 49, The American Ethnological Society. Seattle.

• Fahlander, F. 2003. The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial. GOTARC. Series B, Gothenburg archaeological theses, 23. Göteborg.

• Fahlander, F. 2009. Reala kroppar och dödens realitet. Rumslighet och horisontell stratigrafi på Ajvide och Skateholm. I tillvarons gränsland. Perspektiv på kroppen mellan liv och död, s. 106-145. Lund.

• Gardelin, G. & Johansson Hervén, C. 2003. Stratigrafi och hushåll – teori och resultat från några arkeologiska miljöer i Lund. Stratigrafiens mangfoldigheter. 4. Nordiske Stratigrafimøde, Viborg Middelalderseminar 2, Sognegården ved Viborg Domkirke den 3.-5. August 2001 (red. A. Bodilsen, J. Hjermind & M. Iversen), s. 41-53. Viborg.

• Gilchrist, R. & Sloane, B. 2005. Requiem. The medieval monastic cemetery in Britain. London.

• Hagberg, L. 1937. När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning. Stockholm.

• Harris, Edward. 1997 [1979]. Principles of archaeological stratigraphy. London.

• Holm, O. 2006. The Dating of Västerhus Cemetery. A Contribution to the Study of Christianization in Jämtland. Current Swedish Archaeology 14: 109–142.

• Holm, O. 2009. Dateringen av Västerhus kyrkogård. Ett bidrag till studiet av Jämtlands kristnande. Västerhus. Kapell, kyrkogård och befolkning (red. E. Iregren, V. Alexandersen & L. Redin), s. 130–153. Stockholm.

• Holmbäck, Å. & Wessén, E. (red.) 1946. Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Femte serien: Äldre Västgötalagen, Yngre Västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten. Stockholm.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

• Jonsson, K. 2007. Burial Rods and Charcoal Graves. New Light on Old Burial Practices. Viking and Medieval Scandinavia 3: 43-73.

• Jonsson, K. 2009. Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia. Stockholm Studies in Archaeology 50. Stockholm.

• Kaliff, A. 1997. Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. Aun 24. Uppsala.

• Kieffer-Olsen, J. 1993. Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark – 8 kirkegårdsudgravninger. Højbjerg.

• Kjellström, A. & Wikström, A. 2008. Osteologi och fältantropologi. På väg mot Paradiset – arkeologisk undersökning i kvarteret Humlegården 3 i Sigtuna 2006 (red. A. Wikström). Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 33, s. 31-45. Sigtuna.

• Larsson, S. 2000. Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890-1990. Archaeologica Lundensia 9. Lund.

• Mårtensson, A. W. 1976. Gravar och kyrkor. I Mårtensson, A. W. (red). 1976. Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund. En investering i arkeologi. Archaeologica Lundensia 7, s. 87-133. Lund.

• Nilsson, B. 1987. Död och begravning: begravningsskicket i Norden. Tanke och tro. Aspekter på medeltidens tankevärld och fromhetsliv (red. O. Ferm & G. Tegnér). Studier till det medeltida Sverige 3, s. 133–150. Stockholm.

• Nilsson Stutz, L. 2003. Embodied rituals and ritualized bodies. Tracing ritual practices in late mesolithic burials. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, no 46. Stockholm.

• Redin, L. 1976. Lagmanshejdan: ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör. Acta Archaeologica Lundensia series in 4°, 10. Bonn.

• Rosén, H. 1949. Begravningsbruk och dödstro. I Nordisk kultur 20, Livets högtider, s. 88–110. Stockholm.

• Snyder Sachs, J. 2001. Corpse. Nature, Forensics, and the Struggle to Pinpoint Time of Death. New York.

• Tkocz, I. & Brøndum, N. 1985. Anthropological Analyses. Medieval Skeletons from the Fransiscan Cemetery in Svendborg. The Archaeology of Svendborg, Denamrk, No 3. Odense.

• Williams, H. 2009. On display: envisioning the early Anglo-Saxon dead. Mortuary Practices and social identities in the Middle Ages (red. D. Sayer & H. Williams), s. 170-206. Exeter.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:43:36